

Věra Stasková, Valérie Tóthová, Jaroslav Koča

Odkaz Joyce E. Travelbee pro ošetrovatelství 21. století

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Stasková, Věra

Odkaz Joyce E. Travelbee pro ošetrovatelství 21. století / Věra Stasková, Valérie Tóthová, Jaroslav Kořa. -- 1. vydání. -- Praha : Grada Publishing, a.s., 2019. -- 136 stran. -- (Sestra)

České a anglické resumé

ISBN 978-80-271-2206-6

614.253.5 * 616-083-055.2 * 929 * 616-083 * 616-083(091) * 57.089 * 615.8 * (73)
* (048.8:082)

- Travelbee, Joyce, 1926-1973

- 1926-1973

- zdravotní sestry -- Spojené státy americké -- 20. století

- ošetrovatelky -- Spojené státy americké -- 20. století

- ošetrovatelství

- dějiny ošetrovatelství

- biomedicínské metody

- holistická medicína

- kolektivní monografie

616 - Patologie. Klinická medicína [14]

929 - Biografie [8]

Věra Stasková, Valérie Tóthová, Jaroslav Koťa

Odkaz Joyce E. Travelbee pro ošetřovatelství 21. století

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Věra Stasková, Valérie Tóthová, Jaroslav Koťa

ODKAZ JOYCE E. TRAVELBEE PRO OŠETŘOVATELSTVÍ 21. STOLETÍ

Autoři:

PhDr. Věra Stasková, Ph.D.

prof. PhDr. Valérie Tóthová, Ph.D.

doc. PhDr. Jaroslav Koťa

Recenzentky:

doc. PhDr. Jana Kutnohorská, CSc., *Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně*

doc. PhDr. Lada Cetlová, Ph.D., *Vysoká škola polytechnická Jihlava*

Vydání odborné knihy schválila Vědecká redakce nakladatelství Grada Publishing, a.s.

© Grada Publishing, a.s., 2019

Cover Photo © depositphotos.com, 2019

Vydala Grada Publishing, a.s.

U Průhonu 22, Praha 7

jako svou 7115. publikaci

Odpovědní redaktori Zuzana Straková a Jan Vitoň, *Zdravotně sociální fakulta JU
v Českých Budějovicích*

Sazba a zlom Jan Šístek

Počet stran 136

1. vydání, Praha 2019

Vytiskly Tiskárny Havlíčkův Brod, a.s.

Zdravotně
sociální fakulta
Faculty of Health
and Social Sciences

Jihočeská univerzita
v Českých Budějovicích
University of South Bohemia
in České Budějovice

ISBN 978-80-271-2641-5 (ePub)

ISBN 978-80-271-2640-8 (pdf)

ISBN 978-80-271-2206-6 (print)

Obsah

Úvodem	7
1 Metodologie	9
2 Ošetřovatelství v kontextu historického vývoje	11
2.1 Definice ošetřovatelství – vývoj pojetí ošetřovatelství	11
2.2 Metaparadigmata ošetřovatelství	12
2.3 Pojetí teorie ošetřovatelství	13
2.4 Mění se pojetí ošetřovatelství	14
2.5 Rozvoj ošetřovatelství ve druhé polovině 20. století	17
2.6 Ošetřovatelský proces	18
2.7 Konceptuální model a ošetřovatelská teorie	19
2.8 Ošetřovatelství ve Spojených státech amerických	21
2.9 Ošetřovatelství v Evropě	22
2.10 Ošetřovatelství na přelomu tisíciletí	24
3 Joyce Evelyn Travelbee	25
3.1 Biografie	25
3.2 Publikační činnost Joyce E. Travelbee	29
3.3 Filozoficko-teoretická východiska odkazu	38
4 Interpretace díla Joyce E. Travelbee	47
4.1 Ošetřovatelství z pohledu Joyce E. Travelbee	48
4.1.1 Ošetřovatelství jako proces	48
4.1.2 Intervence sestry	51
4.2 Klíčové pojmy v díle Joyce E. Travelbee	57
4.2.1 Pojem lidské bytosti	57
4.2.2 Pojem pacient	58
4.2.3 Pojem sestra	60
4.2.4 Pojem zdraví	62
4.2.5 Pojem prostředí	64
4.2.6 Pojem nemoci	65
4.2.7 Pojem utrpení	67
4.2.8 Pojem naděje	71
4.2.9 Pojem komunikace	72
4.3 Vztah člověka k člověku	74
4.3.1 Předpoklady vzniku vztahu člověka k člověku	75
4.3.2 Individuální vztah v pojetí Joyce E. Travelbee	76
4.3.3 Fáze vedoucí k vytvoření vztahu člověka k člověku	81
4.3.4 Vztah člověka k člověku zakládající ošetřovatelský proces	89
4.3.5 Shrnutí	90
4.4 Supervize jako nástroj pro ošetřovatelskou praxi	91

5	Autorský dodatek k překladu textů Joyce E. Travelbee a k vymezení základních pojmů	95
6	Dodatek o odkazu Joyce E. Travelbee v ošetrovatelství	101
	Závěr	113
	Příloha	115
	Literatura	117
	Rejstřík	125
	Souhrn	129
	Summary	131

Úvodem

Vážení čtenáři,

dostává se Vám do rukou monografie v době, kdy dochází ke změnám v pojetí ošetrovatelství, ke změnám v přístupu a náhledu na ošetrovatelství jako vědní disciplínu a také na její paradigmaty. V minulosti sestry poskytovaly péči či služby na základě lékařských ordinací a nahlížely (a dokonce v současnosti ještě některé nahlížejí) na pacienty skrze jejich biologické potřeby, tedy dle biomedicínského (lékařského) modelu. V ošetrovatelských činnostech se sestry převážně soustředily na uspokojování tělesných potřeb, na výkon a na technické dovednosti, přičemž duševní (psychická) stránka nemocného byla opomíjena (Tóthová, 2002). Myšlenkou přiblížit poskytovanou ošetrovatelskou péči více holistické koncepci s pomocí lásky k člověku a podpory jeho osobního rozvoje se již v 60. letech minulého století zabývala Joyce E. Travelbee, americká psychiatrická sestra a teoretička v oblasti ošetrovatelství. Zdůrazňovala, že ošetrovatelství potřebuje „humanistickou revoluci“ s akcentem na ošetrovatelské vzdělávání, během níž je zapotřebí opustit pojetí založené na nemoci (biomedicínský model péče) a přiblížit se více ucelené a prohloubené péči o člověka (Basavanthappa, 2007).

Nutno upozornit, že odkaz Joyce E. Travelbee je oproti jiným teoretickým ošetrovatelství mezi širokou ošetrovatelskou veřejností na prahu 21. století poměrně málo znám a využíván. Lze předpokládat, že tato skutečnost souvisí s nedokončenou prací Joyce E. Travelbee v důsledku jejího předčasného úmrtí. V ošetrovatelské literatuře lze pozorovat nepochybnou snahu zahraničních autorů a autorek o interpretaci jejího díla, ale úhel pohledu a nejednotnost náhledů se u jednotlivých autorů a autorek významně liší.

Texty Joyce E. Travelbee nebyly do českého jazyka dosud přeloženy a vyloženy tak, aby mohly české ošetrovatelské veřejnosti nabídnout pochopení a porozumění hlubším souvislostem jejího odkazu. Jako smysluplná se jeví skutečnost, že myšlenky a její tvořivá práce významně přispěly k rozvoji ošetrovatelství a mohou být inspirací pro teorii a praxi ošetrovatelství současnosti a budoucnosti.

Kapitola „*Ošetrovatelství v kontextu historického vývoje*“ reflektuje vývoj ošetrovatelství jako teorii, její vědní profil a praxi chronologicky v čase a zároveň na národní a mezinárodní úrovni, zaměřuje se především na dobu, ve které žila a formulovala své myšlenky Joyce E. Travelbee (1926–1973). Ve zkratce prezentuje i vývoj ošetrovatelského vzdělávání, formování ošetrovatelství jakožto studijního oboru, s cílem ukázat, z jakých základů mohla autorka inspirativní koncepce vycházet. Z tohoto hlediska je důležité poukázat na dobová paradigmaty ošetrovatelství.

Další kapitola je věnována osobnosti Joyce E. Travelbee, její biografii, publikační činnosti a odborným textům vztahujícím se k její osobě a východiskům díla. Je koncipována se snahou poukázat a vyložit teoreticko-filozofická východiska jejího odkazu s podporou jak v jejích publikacích, tak v publikacích zahraničních interpretů v kontextu doby, ve které publikovala své učební texty a odborné články.

V následující kapitole je interpretováno dílo Joyce E. Travelbee s podporou primárních i sekundárních zdrojů, jež se vztahují k jejím textům. Kapitola je členěna do

čtyř hlavních podkapitol s cílem postihnout logickou posloupnost ve vývoji jejich idejí v oblasti ošetrovatelství.

Dále je vymezen obsah a význam základních pojmů vztahujících se k překladu textů Joyce E. Travelbee. Nejprve byly vyloženy anglické termíny v obecné a ošetrovatelské rovině: *concept*, *conception*, *framework*, *conceptual model* a *theory*. Následně byly vyloženy specifické pojmy užívané Joyce E. Travelbee: *human-to-human relationship*, *one-to-one relationship*, *sympathy* a *rapport (phase of rapport)*.

Závěr je koncipován s cílem poukázat na skutečnost, že dílo Joyce E. Travelbee se stalo inspirací pro autory několika publikací, výzkumných studií, závěrečných vysokoškolských prací, příspěvků na webových stránkách a mezinárodních vědeckých konferencích a současně v konkrétních oblastech využití jejího odkazu v ošetrovatelství.

Je vhodné uvést, že Joyce E. Travelbee se pokusila radikálně prolomit tradiční pojetí poslání sester. Věděla, že k naplnění ošetrovatelství skrze vytvořený mezilidský vztah je potřeba nejen překonat mnohé stereotypy, vytvářet a udržovat nově utvářené interakce či se zaměřit na péči o nemocného, ale také dbát na uspokojování životních potřeb sester.

Věříme, že četba předkládané monografie bude pro čtenáře zajímavější se o tematiku ošetrovatelství jak inspirující, tak po mnoha stránkách osobně obohacující.

Věra Stasková a kolektiv autorů

1 Metodologie

Monografie je koncipována jako historicko-analytická studie se záměrem rekonstruovat dobové kontexty a dílo Joyce E. Travelbee. Jedná se o teoretický interpretativní typ výzkumu, neboť jeho záměrem bylo odhalit a přiblížit současníkům její osobnost a dílo. Cílem bylo analyzovat odkaz Joyce E. Travelbee jakožto výrazné, zakladatelské osobnosti, která má neopominutelné místo v ošetrovatelské historii. V souvislosti se studiem literárního odkazu byly položeny pracovní otázky: Jak Joyce E. Travelbee refletovala dobovou ošetrovatelskou praxi? V čem navrhovala změnit tehdejší přístup k pacientům? V čem překročila náhled na ošetrovatelskou praxi a v čem spočívá trvalejší přínos Joyce E. Travelbee jako teoretičky pro pojetí ošetrovatelství? Jaké myšlenky a odkazy díla Joyce E. Travelbee jsou pro ošetrovatelství trvale inspirující?

Jako metoda získání dat byla využita analýza dokumentů s následnou interpretací dosažitelných textů, neboť předmětem šetření byly časově vzdálené události. Pro získání relevantních pramenů byly využity zdroje EBSCO, Library of Congress Online Catalog, PubMed, Scopus, Web of Science a volný internet. Získané dokumenty byly nejprve shromážděny, poté analyzovány a následně interpretovány. Analyzovány byly jak primární zdroje (vytvořené přímými svědky události), tak sekundární dokumenty (vytvořené pomocí primárních zdrojů), a to: předmětná data (knihy), výstupy masových médií (noviny, časopisy) a virtuální data (internetové stránky). Následně byly dokumenty posouzeny z hlediska jejich původu a interpretovány se zaměřením na hledání odpovědí na výše uvedené otázky s následným vypracováním interpretativního textu následující biografické studie (Hendl, 2012).

Pro analýzu dokumentů a následnou interpretaci textů byla využita metoda textové hermeneutiky. Celý proces hermeneutické analýzy textu se pohyboval v kruhu mezi horizonty textů Joyce E. Travelbee, horizontem vyvíjejícím se z ošetrovatelské terminologie, horizontem historie ošetrovatelské vědy a vlastním dobovým horizontem s cílem sblížit tyto horizonty tak, aby došlo ke společnému porozumění smyslu textu (Svenaesus, 2000). Na základě textové analýzy dokumentů a jejich následné interpretace bylo možno poukázat na trvalejší ideový přínos Joyce E. Travelbee pro teorii a praxi ošetrovatelství.

2 Ošetřovatelství v kontextu historického vývoje

Následující text reflektuje vývoj ošetřovatelství chronologicky na národní i mezinárodní úrovni, zejména v kontextu doby, ve které žila a formulovala své myšlenky Joyce E. Travelbee (1929–1973). Výraznější pozornost je zacílena na vývoj ošetřovatelství ve Spojených státech amerických, neboť text je věnován této americké psychiatrické sestře, učitelce a spisovatelce.

Pojem „ošetřovatelství“ má více významů. Hovoříme-li o ošetřovatelství jako o činnosti sestry, míníme tím ošetřování – péči o nemocné, resp. ošetřovatelskou praxi. Hovoříme-li o ošetřovatelství jako disciplíně, lze si představit určité jevy, které zkoumá a které vymezují její předmět (Havránek et al., 1989; Berman a Snyder, 2012). Hovoříme-li o ošetřovatelství jako o teorii, nabízí se otázka: Existuje rozvinutá teorie ošetřovatelství? Jarošová (2000, s. 39) na přelomu tisíciletí označila ošetřovatelství za „mladý obor“, který „si postupně začíná vytvářet vlastní vědeckou základnu a formuluje vlastní samostatnou koncepci, jejímž hlavním cílem je vhodnými metodami systematicky a všestranně uspokojovat potřeby člověka ve vztahu k udržení jeho zdraví nebo potřeby vzniklé či pozměněné onemocněním“.

2.1 Definice ošetřovatelství – vývoj pojetí ošetřovatelství

V průběhu let bylo při pokusech definovat pojem ošetřovatelství vytvořeno více definic či objasnění pojmu ošetřovatelství. Farkašová et al. (2006) ve své publikaci *Ošetřovatelství – teorie* představily tři z mnoha definic ošetřovatelství a lze předpokládat, že jsou z jedné doby.

Uvedené formulace pro definici jsou následující (Farkašová et al., 2006):

- „*Ošetřovatelství má pomáhat nemocným i zdravým vykonávat činnosti prospívající zdraví, uzdravování nebo zajištění klidné smrti, které by vykonávali bez pomoci, kdyby měli potřebnou sílu a vědomosti. Stejně tak je úlohou sester pomoci nemocným získat co nejrychlejší soběstačnost.*“
- „*Ošetřovatelství je humanitní věda, jejíž schopnosti a praxe se zakládají na vědeckých poznacích. Ošetřovatelská praxe má nezávislé a kooperativní funkce, které pomáhají jedincům, skupinám a rodinám dosáhnout optimální biologický, sociální, osobní a duchovní stav.*“
- „*Ošetřovatelství je integrovaná vědní disciplína, jejímž hlavním posláním je vhodnými metodami systematicky a všestranně uspokojovat individuální potřeby člověka způsobené nemocí a pomáhat těm, co se sami o sebe nemohou nebo nechtějí postarat.*“

Při pokusu vyložit obsah jednotlivých definic se ukazuje, že první zmíněná definice vypovídá o ošetřovatelství jako o praktické činnosti pečovatele, tedy sestry, která je zaměřena jak na pomoc nemocným, tak i zdravým jedincům. Podobně bylo ošetřovatelství definováno i Světovou zdravotnickou organizací [*World Health Organization*] jako „systém typicky ošetřovatelských činností týkajících se jednotlivce, rodin a skupin, který jim pomáhá, aby byli schopni pečovat o své zdraví a pohodu“ (Tóthová et al.,

2009, s. 14). Tato definice vypovídá více o praktické činnosti sestry, jejich intervencích, jejichž prostřednictvím vede jak zdravé, tak nemocné k péči o sebe sama.

Druhá definice, podobně i třetí, uvedené Farkašovou et al. (2006), představují ošetrovatelství jako vědeckou disciplínu a zároveň praktickou aktivitu. Při porovnání první a druhé definice je zřejmý typický trend, že ošetrovatelství pojmánému jako vědní obor předcházela důraz na praktickou činnost. Navzdory tomu, že byla čtenářům předložena domněnka, že autorky představily definice ošetrovatelství formulované téměř současně, lze spíše konstatovat, že uvedené definice odrážejí vývoj pojetí ošetrovatelství v daném čase.

2.2 Metaparadigmata ošetrovatelství

Pod vlivem medicíny bylo ošetrovatelství primárně orientováno na praktické výkony, což mohlo být jednou z příčin, proč se teoretická základna tohoto oboru rozvíjela tak pomalu (Tóthová et al., 2009). Na konci 20. století bylo možné sledovat zaměření mnohých teoretických prací v ošetrovatelství na vyjádření vztahů mezi čtyřmi hlavními pojmy – osobou, prostředím, zdravím a ošetrovatelstvím. Protože tyto čtyři konceptuální osy v oboru mohou být vztaženy na jakoukoli oblast v ošetrovatelství, jsou souhrnně označeny jako metaparadigma¹ ošetrovatelství.

Berman a Snyder (2012) v publikaci *J. Kozier & Erb's Fundamentals of Nursing: Concepts, Process, and Practice* [Základy ošetrovatelství dle Kozierové a Erbové: koncepty, proces a praxe] vysvětlují, že „*termín metaparadigma pochází ze dvou řeckých slov: meta jako ‚za‘ a paradigma jako ‚vzor‘*“.

Mastiliaková (2002, s. 70) metaparadigma definovala jako „*nejširší a nejglobálnější pohled určitého oboru na zkoumání určitého problému, jevu, jež slouží jako shrnující jednotka nebo rámec a je považováno za nejzákladnější rozlišení mezi obory*“.

V pojetí paradigmatu Thomase S. Kuhna (1997), který je pojal jako společně sdílený model problémů či model řešení pro určité společenství odborníků, v našem případě odborníků ošetrovatelství, lze uvést, že přijatým paradigmatem se pro obor ošetrovatelství v současnosti jeví **konceptuální modely a teorie**, které vyjadřují teoretický rámec vztahu mezi osobou, zdravím, prostředím a ošetrovatelskou péčí, jež umožňují nahlédnout na konkrétní problémy odborným prizmatem ošetrovatelské teorie. Ošetrovatelství je možno definovat i na základě vztahů, které vymezují pojetí sesterské role v ošetrovatelské péči ve vztahu k nemocnému či zdravému člověku (Staňková, 2002).

Při analýze textů autorů pojednávajících o metaparadigmatu ošetrovatelství je možno upozornit na odlišnosti v pojetí jednotlivých autorů. Mastiliaková (2002) uvedla čtyři základní pojmy metaparadigmatu ošetrovatelství: člověk, zdraví, prostředí a ošetrovatelská činnost.

Metaparadigma ošetrovatelství dle Fawcett (2005) se opírá o čtyři pojmy: lidská bytost, životní prostředí, zdraví a ošetrovatelství. V pojetí lidské bytosti odkázala na jednotlivce, rodiny, společenství a jiné skupiny, které se účastní ošetrovatelské péče.

¹ K explicitní formulaci metaparadigmatu ošetrovatelství došlo ke konci osmdesátých let 20. století (Pavlíková, 2006).

V konceptu ošetřovatelství odkazuje na jeho definici a opatření, která jsou přijata sestrami v souvislosti s cíli či výsledky ošetřovatelských činností.

Dle Pavlíkové (2006, s. 17–18) „*metaparadigmatickými koncepcemi, které determinují ošetřovatelství, jsou osoba, prostředí, zdraví a ošetřovatelství, kdy ošetřovatelství je soubor činností, které vykonává sestra ve spolupráci s příjemcem péče*“. Oproti tomu Farkašová et al. (2006) uvádějí pouze tři základní pojmy mataparadigmatu ošetřovatelství: osobu, zdraví a prostředí.

V publikaci Žiakové et al. (2007) je metaparadigmatické vymezení ošetřovatelství představeno prostřednictvím osoby, prostředí, zdraví a ošetřovatelské péče. Úvodní část lze uzavřít konstatováním, že „metaparadigma ošetřovatelství“ se opírá o čtyři základní pojmy: *osoba* (též lidská bytost, člověk), *zdraví*, *prostředí* (též životní prostředí) a *ošetřovatelství* (též ošetřovatelská činnost, ošetřovatelská péče). Není divu, že každá z výše uvedených autorek pojala koncepty ošetřovatelství odlišně a spojila je různými způsoby, neboť v pojetí dle Fawcett (2005) i konceptuální modely ošetřovatelství představují specifické vzory vědní a praktické aktivity.

2.3 Pojetí teorie ošetřovatelství

Přjdeme-li zpět k pojetí teorie ošetřovatelství, je vhodné zodpovědět následující otázky: Co pojem teorie ošetřovatelství označuje? Jaké má základní rysy? Úsilí o definování ošetřovatelské teorie lze sledovat zejména u zahraničních autorů. Prostředkem pro porozumění položeným otázkám jsou myšlenky autorů zabývajících se problematikou konceptuálních modelů a teorií.

Parker a Smith (2010, s. 7) definují teorii ošetřovatelství jako „*organizovaný, jednotný soubor pojmů a jejich vztahů k sobě navzájem, které nabízí popisy a vysvětlení*“. Dále uvádějí několik definic, které jsou v souladu s obecnými zásadami teorie v ošetřovatelské praxi, vzdělávání nebo výzkumu: „*Teorie je soubor pojmů, definic, které ukazují systematický pohled na jevy, vzájemné vztahy mezi pojmy za účelem popisu, vysvětlení či předvídání. Teorie je kreativní a nabízí strukturované úvahy, které předpokládají předběžné a systematické zobrazení jevů*“.

Oproti tomu Fawcett (2005) pojala teorii ošetřovatelství jako „*koncepti, která je odvozena z konceptuálního modelu, jenž úzce popisuje pojmy a specifické vztahy mezi těmito pojmy*“. Definice poukazuje na skutečnost, že konceptuální model vždy předchází velké teorii či teorii středního rozsahu. S touto definicí se ztotožňuje i Pavlíková (2006, s. 23), dle níž je „*teorie buď odvozená z konceptuálního modelu, nebo s ním souvisí a předpokládá existenci všeobecnějšího konceptuálního modelu, podle kterého jsou formulované koncepce teorie*“.

Jarošová (2003, s. 9) představila teorii jako „*prohlášení, které charakterizuje určité jevy, jež jsou předmětem ošetřovatelství. Jsou založeny na předpokladech a jsou tvořeny definicemi, pojmy a výpověďmi, které jsou specifičtější než pojmy a výpovědi konceptuálních modelů*“. Teorie rozdělila na metateorie, velké teorie, střední teorie a dílčí (praktické, mikro, preskriptivní) teorie. Hlavním cílem teorií (Jarošová, 2003) je vytváření nových poznatků v určité oblasti ošetřovatelství, což potvrzuje i Pavlíková (2006), dle níž se teorie vyvíjí prostřednictvím výzkumu.

Parker a Smith (2010) rozdělují teorii ošetřovatelství na teorie velké, středního rozsahu a teorie na úrovni praxe. Velké teorie a konceptuální modely jsou méně

abstraktní než zaměření oboru ošetřovatelství, ale více abstraktní než střední rozsah teorií. Velké teorie nebo konceptuální modely jsou složeny z pojmů a předpokladů, které často odrážejí filozofii konceptuálního modelu nebo velké teorie. Oproti tomu teorie středního rozsahu jsou dostatečně obsáhlé na to, aby byly využity ve složitých situacích a vhodné pro empirické testování. Představují pojmy a návrhy na nižší úrovni abstrakce, než představují velké teorie.

Základy teorie středního rozsahu jsou ukotveny buďto v konkrétním paradigma-tickém pohledu, nebo mohou být odvozeny z velké teorie či konceptuálního modelu. Teorie na úrovni praxe mají nejvíce omezený rozsah a úroveň abstrakce. Jsou vyvinuty pro použití v rámci určitého rozsahu ošetřovatelské situace. Teorie vyvinuté na této úrovni poskytují rámec pro ošetřovatelské intervence a mají přímý dopad v ošetřovatelské praxi, neboť jejich hlavním zdrojem jsou každodenní zkušenosti sester.

Podobně představila ošetřovatelské teorie i Pavlíková (2006), a to z hlediska rozsahu jako velké, střední a dílčí a z hlediska typu jako popisné, vysvětlující a predikční.

2.4 Měnící se pojetí ošetřovatelství

Má ošetřovatelství svoji teoretickou i praktickou základnu? Lze již hovořit o ošetřovatelství jako o rozvinutější teorii? Co otevřelo možnost nově definovat ošetřovatelství? Byl to rozvoj vzdělávání, přístrojová technika či nové poznatky v medicíně? Chceme-li získat odpovědi na položené otázky, je zapotřebí vrátit se v čase samotného vývoje ošetřovatelství. Ošetřovatelství se uskutečňovalo po celou historii lidstva (Cooke a Philpin, 2008). Navzdory tomu, že se v křesťanství postupně utvářela péče o nemocné mimo jejich domácí prostředí, tedy v kláštřích, a byly popsány první pokyny pro ošetřování, nelze zatím v této době hovořit o ošetřovatelství jako o teorii, ale pouze o péči zaměřené na uspokojování základních potřeb nemocných, tedy o praktické činnosti sestry-pečovatelky (Kutnohorská, 2010). K rozvoji a posunu v chápání ošetřovatelství došlo ve druhé polovině 18. století v souvislosti s válkami, epidemiemi a rozvojem medicíny, které vyvolávaly zvýšenou potřebu péče a ošetření, a zakládáním prvních všeobecných nemocnic ve všech větších městech, v zemích tehdejšího Předlitavska, např. v Praze, Brně, Olomouci (Kafková, 1992).

Oproti Evropě nebylo ošetřovatelství v *amerických koloniích* v období let 1600 až 1800 nijak organizováno ani standardizováno. Řády jeptišek zasvěcené péči o nemocné ještě nebyly v koloniích vytvořeny (Judd et al., 2010). V celém regionu byly dvě nemocnice se špatně vyškolenými lékaři a nevyškolenými sestrami, kde zdravotní praktiky nijak zvláště nepodporovaly zotavení. Při porovnání počátku vývoje ošetřovatelství v Evropě a amerických koloniích do 18. století lze sledovat, že Evropa měla před Amerikou značný náskok, což mohlo být ovlivněno poměrně pozdním osidlováním amerického kontinentu.

Ale vraťme se zpět k pojetí ošetřovatelství. Kdy lze hovořit o první definici ošetřovatelství? Berman a Snyder (2012, s. 13) uvádějí, že poprvé pojem ošetřovatelství definovala Florence Nightingale v roce 1860 jako „*činnost, která využívá prostředí pacienta jako pomoc v jeho uzdravení*“. Z uvedeného textu vyplývá, že ošetřovatelství v 19. století bylo vykládáno jako praktická činnost člověka – ošetřovatelky, jejímž smyslem a cílem bylo pomoci nemocnému v procesu uzdravování skrze jeho prostředí, ať již vnější, nebo vnitřní.

O rozvoj ošetřovatelství se Florence Nightingale zasloužila i zřízením ošetřovatel-ské školy, která byla otevřena 15. června 1860 při nemocnici Sv. Tomáše v Londýně (Berman a Snyder, 2012). Lze usuzovat, že vznikem této školy byly podpořeny první vzdělávací programy pro ošetřovatelky. Tento výklad podporují i Cooke a Philpin (2008), dle nichž ošetřovatelství, jak je známe dnes, začalo reformami ošetřovatelství v 19. století, které byly opřeny o „nový model sestry“.

Florence Nightingale se zasloužila nejen o počátky ošetřovatelské profese, ale také položila základ pro vznik ošetřovatelského modelu s možností využití v praxi – ve druhé polovině 20. století označeného teoretickými ošetřovatelství² jako environmentální model. Ve své knize *Notes on Nursing* [Poznámky o ošetřovatelství] (Skretkowitz, 1992) konstitovala hlavní pojmy oboru: osoba, prostředí, zdraví a ošetřovatelství. Ošetřovatelství pojímala jako praktickou činnost sestry, čímž vytvořila základní pojetí ošetřovatelství, i když necítila potřebu jej popsat v exaktních definicích. Velmi důležité bylo, že odlišila ošetřovatelství od medicíny a popsala jejich vzájemný vztah. Je vhodné podotknout, že do této doby nebylo ošetřovatelství jako obor pojímáno. V osmdesátých letech 20. století byly výše uvedené pojmy označeny jako metaparadigma ošetřovatelství (Skretkowitz, 1992).

Připomeňme, že ve druhé polovině 19. století, v období po krymské válce, došlo k otevření ošetřovatelských škol a zakládání prvních sesterských organizací. V Praze, v tehdejší Rakousku-Uhersku, došlo k otevření první ošetřovatelské školy v r. 1874, v níž byla vyučována jak teoretická, tak praktická výuka dle pevně stanoveného učebního plánu a osnov. Ve stejném roce byla v St. Catharines v kanadské provincii Ontario otevřena první ošetřovatelská škola s praktickým výcvikem (Kutnohorská, 2010).

Z historického pohledu lze sledovat dramatické změny v ošetřovatelském vzdělávání a praxi ve Spojených státech amerických ke konci 19. století díky vědeckým objevům spojeným se zdravotní péčí – anestezie, antiseptice, pokrok v diagnostice a vývoj vakcín (Judd et al., 2010). V r. 1897 vzniklo Sdružení absolventek ošetřovatelství ve Spojených státech amerických a Kanadě [*Nurses Associated Alumnae of United States and Canada*], které bylo v roce 1911 přejmenováno na Americkou asociaci sester [*American Nurses Association*]. O dva roky později (1899) byla založena Mezinárodní rada sester [*International Council of Nurses*] s jasně vytyčenými cíli – zlepšit péči o zdraví, ekonomické a pracovní podmínky sester, ošetřovatelství rozšířit po celém světě, podporovat národní sesterské organizace (Kozierová et al., 1995a).

Na konci 19. a počátku 20. století přispělo mnoho sester teoretiček k rozvoji a novému pojetí ošetřovatelství. Za autorku prvního psaného ošetřovatelského textu sestrou je považována Clara Weeks-Shaw, která jej vydala v r. 1883 pod názvem *Textbook of Nursing* [Kniha o ošetřovatelství], v němž poukázala na vztah sestra–pacient, funkce ošetřovatelství, které měly udržet pacienta v příznivém stavu (in Hawkins, 1987). Této knize věnovala pozornost Joyce E. Travelbee (1963a) ve svém příspěvku *Humor Survives the Test of Time* [Humor přežije zkoušku časem].

Pro upřesnění je potřeba uvést, že jediné texty před prací C. Weeks-Shaw byly dva manuály vytvořené školami ošetřovatelství, kde spoluautory byli lékaři a sestry, a byly navrženy pro již vyškoleného odborníka. Vrátime-li se k pojetí ošetřovatelství

² S největší pravděpodobností členky Ošetřovatelské konferenční skupiny pro rozvoj [*Nursing Development Conference Group*].

Florence Nightingale, lze sledovat, že je velmi podobné s pojetím ošetřovatelství C. Weeks-Shaw (in Hawkins, 1987).

V r. 1893 vydala Isabel Hampton Robb text *Nursing: Its Principles and Practice* [Ošetřovatelství: Jeho zásady a praxe], kde zdůraznila vliv léčebného prostředí: čerstvý vzduch, teplotu a stav prádla. Poukázala jak na ošetřovatelskou praxi, tak na přednášky potřebné k prohloubení teorie. Ve své další knize z roku 1907 *Educational Standards for Nurses* [Vzdělávací standardy pro sestry] uvedla (in Hawkins, 1987, s. 5): „Je třeba mít na paměti, že povinnosti sestry v žádném případě neskončí, i když krize nemoci je minulostí.“ Tímto tvrzením chtěla I. Hampton Robb zřejmě poukázat na následnou péči a edukační činnost sestry jako na nedílnou součást péče o nemocné.

Pro ošetřovatelství ve Spojených státech byl významný počátek 20. století, kdy začal vycházet sesterský časopis *American Journal of Nursing*, jehož první číslo vyšlo na podzim roku 1900.³ O tři roky později vešly v platnost první zákony týkající se ošetřovatelské praxe. V r. 1919 byl na *University of British Columbia* ve Vancouveru otevřen první studijní bakalářský program v ošetřovatelství (Kozierová et al. 1995a). V porovnání s Evropou lze sledovat, že na americkém kontinentě bylo započato vysokoškolské vzdělávání sester poměrně záhy; v Praze r. 1916 byla otevřena dvouletá Česká zemská škola pro ošetřování nemocných (v tomtéž roce vznikla i Německá ošetřovatelská škola), v níž bylo studium zakončeno státní diplomovou zkouškou a složením slibu Florence Nightingale (Kutnohorská, 2010).

Počátky vysokoškolského vzdělávání sester ve Spojených státech amerických vyvolaly posun k teoreticky a akademicky orientovaným programům. V návaznosti na druhou světovou válku počet univerzitních škol ve Spojených státech amerických prudce vzrostl, takže do r. 1951 bylo již zapsáno 9 184 osob na 195 školách ošetřovatelství s přiřazením k vyšší škole nebo k univerzitě a vedoucí k získání bakalářského titulu.

Z analýzy publikací popisujících vývoj ošetřovatelství lze usuzovat, že se vyvíjelo po staletí, procházelo řadou změn, v jejichž souvislostech se měnilo jeho pojetí i definice. Lze konstatovat, že na konci 19. století a počátku 20. století bylo ošetřovatelství stále chápáno spíše jako praktická činnost sestry navzdory tomu, že již byly vytvořeny první texty o ošetřovatelství, které lze pokládat za prvopočátky vznikající teorie ošetřovatelství.

Vraťme se však do Spojených států, kde díky potřebě vysokoškolsky vzdělaných sester začaly vznikat univerzitní ošetřovatelské školy: v r. 1919 na *University of British Columbia* ve Vancouveru a v r. 1923 na *Yale University* a *University Western Reserve*. Při vzdělávání sester byl kladen důraz na sociální a zdravotní aspekty ošetřovatelství (Kozierová et al., 1995a). S otevřením prvních univerzitních ošetřovatelských škol souvisí i rozmach publikační činnosti sester. Jako příklad lze uvést Berthu Harmer, která napsala knihu *Textbook of the Principles and Practice of Nursing* [Kniha zásad a praxe ošetřovatelství] (in Hawkins, 1987), jejímž cílem bylo pojmout ošetřovatelství jako umění na základě vědy a teoretických principů, vytvořit provázaný vztah ošetřovatelské teorie s praxí, odlišit zásady a techniky ošetřovatelství a poukázat na jejich vzájemné propojení. Bertha Harmer byla také autorkou prvního textu pro vyučující budoucích sester: *Methods and Principles of Teaching the Principles and Practice of Nursing* [Metody a principy výuky zásad a praxe ošetřovatelství] vydaného v r. 1926.

³ Judd et al. (2010) ale uvádějí, že první číslo sesterského časopisu vyšlo v r. 1905.

V tomto díle požadovala ošetrovatelskou péči jako chápající, inteligentní a zkušenou aktivitu. Ošetrovatelství, medicínu a vědu znázornila jako jednotlivé úhly trojúhelníku. Na tomto místě je příhodné uvést, že jako první popsala využití systematické metody v ošetrovatelství, předchůdce tzv. metody ošetrovatelského procesu. Na vývoji učebních textů B. Harmer lze pozorovat pozvolné konstituování teorie ošetrovatelství ve dvacátých letech 20. století.

2.5 Rozvoj ošetrovatelství ve druhé polovině 20. století

V předešlém textu byly již zmíněny některé pokusy o konceptualizaci ošetrovatelství od počátku 19. století. Další výraznější pokusy o jeho definování a zároveň rozvoj ošetrovatelské teorie lze sledovat v šedesátých letech 20. století, kdy se především ve Spojených státech amerických mnoho dalších teoretických ošetrovatelství snažilo teorii ošetrovatelství modernizovat.

Nejrozšířenější definicí, která je v publikacích prezentována, je definice ošetrovatelství Virginie A. Henderson z r. 1966 (in Berman a Snyder, 2012, s. 13): „*Jedinečnou úlohou ošetrovatelství je pomáhat nemocným a zdravým při vykonávání činností podporujících zdraví, uzdravování nebo zabezpečení poklidné smrti, které by mohly tyto osoby vykonávat i bez pomoci, pokud by měly dostatek potřebných sil, vůle anebo znalostí, a provádět je tak, aby jim sestra pomohla opět získat nezávislost tak rychle, jak je to jen možné.*“

Teorii ošetrovatelství obohatila i Hildegard E. Peplau (in Sedláková et al., 2010), která přišla s pojetím, že ošetrovatelství jako proces se nevztahuje pouze k osobám, ale je mocnou společenskou silou. Hildegard E. Peplau kladla důraz na zachování zdraví a razila i nové požadavky na sestry: aktivně se zapojit do národních programů zachování zdraví.

Americká asociace sester [American Nurses Association] definovala v r. 1973 ošetrovatelskou praxi jako „*přímou, orientovanou na cíl, přízpůsobenou potřebám jednotlivce, rodině a komunitě ve zdraví a nemoci*“ (Kozierová et al., 1995b, s. 3). Za povšimnutí stojí, že ve druhé definici již tato asociace sester nedefinuje pouze „ošetrovatelskou praxi“, ale „ošetrovatelství“. O dalších sedm let později (1987) parlament delegátů americké asociace přijal definici ošetrovatelské praxe (Kozierová et al., 1995b, s. 3): „*Rozsah klinické ošetrovatelské praxe je daný její podstatou – ošetrovatelskou diagnostikou a zpracováním odpovědí lidí na zdraví a chorobu.*“

Při komparaci definic ošetrovatelství je zřejmé, že každá z nich odráží pojetí ošetrovatelství jednotlivých autorů v době, ve které byly zformulovány. Jedná se o dobově podmíněné představy jednotlivých autorek a autorů o ošetrovatelství. Ale vraťme se zpět do šedesátých let 20. století. Byť bylo v předchozím textu konstatováno, že šedesátá léta 20. století ve Spojených státech amerických byla charakteristická intenzivním rozvojem ošetrovatelských teorií, je nezbytné dodat, že tato léta byla charakteristická i otevíráním prvních doktorských studijních programů ošetrovatelství.

V šedesátých letech 20. století se Spojené státy potýkaly s několika problémy ve společnosti. V r. 1964 byl vytvořen Vojenský institut ošetrovatelství [Army Institute of Nursing] a nedostatek sester byl řešen vydáním zákona o ošetrovatelském výcviku [Nurse Training Act] (Judd et al., 2010). V tomtéž roce byl na popud Martina Luthera Kinga přijat zákon o občanských právech (konec rasové diskriminace), který se

odrazil i v ošetrovatelské praxi. Důsledky integrace umožnily mužům-ošetrovatelům, aby byli více zapojeni v ošetrovatelské profesi, a minoritním sestřám získat národní ošetrovatelskou certifikaci.

Bertha Harmer a Virginia A. Henderson (in Hawkins, 1987) popsaly ve čtvrtém vydání publikace *Textbook of the Principles and Practice of Nursing* [Kniha zásad a praxe ošetrovatelství, 1939] ošetrovatelství jako „*takovou službu jednotlivci, která mu pomáhá dosáhnout nebo udržet zdravý stav duše a těla, nebo, kde návrat ke zdraví není možný, úlevu od bolesti a nepohodlí*“. Dále pokračovaly tvrzením, že podstatou zdraví je prostředí. Zdraví definovaly jako nepřítomnost choroby, tedy jako „*takový prostor mentální a fyzické síly, který dovoluje osobě pracovat nejučinněji a dosáhnout nejvyšší úrovně uspokojení, kterého je schopná*“. Pojetí ošetrovatelství již zmiňované Virginie A. Henderson je také založeno na teoriích mezilidských vztahů. Jejím hlavním příspěvkem k ošetrovatelství byla stručná definice ošetrovatelství a představení termínů „základní ošetrovatelská péče“ a „nezávislá ošetrovatelská praxe“.

2.6 Ošetrovatelský proces

Ida Jean Orlando vydala v roce 1961 knihu *The Dynamic Nurse–Patient Relationship* [Dynamický vztah sestra–pacient] (in Hawkins, 1987), ve které popsala postupy považované za základ ošetrovatelství: pozorování, hlášení, záznam a činnosti konané s pacientem nebo pro pacienta. Představila i vztah sestry a pacienta, účel ošetrovatelských činností, role, které pacient předpokládá, a opatření v oblasti zdraví. Ošetrovatelský proces označila za jedinečný.

Je zapotřebí připomenout, že myšlenkou ošetrovatelského procesu se zabývala Bertha Harmer v roce 1926 a poprvé jej definovala Lydia E. Hall v r. 1955. Následně byl prezentován i dalšími teoretičkami ošetrovatelství (Tóthová et al., 2009). Lydia E. Hall popsala kromě definic ošetrovatelského procesu i tři aspekty ošetrovatelství: jádro (založené na společenských vědách a terapeutickém využití sebe sama); péči (vycházející z přírodních a biologických věd – intimní aspekty péče o tělo); léčbu (založenou na patologických a terapeutických vědách – vidění rodiny a pacienta prostřednictvím zdravotní péče) (in Hawkins, 1987).

Další časnou teoretičkou ošetrovatelství byla Ernestine Wiedenbach (in Hawkins, 1987, s. 10), která ve své publikaci *Clinical nursing: a helping art* [Klinické ošetrovatelství: pomocné umění] z r. 1964 definovala ošetrovatelství jako „*úmyslné směřování myšlenek, pocitů a zjevných akcí*“. Ošetrovatelství dle Ernestine Wiedenbach má čtyři součásti: filozofii, účel, praxi a umění.

V 60. letech minulého století, která byla pro Spojené státy americké charakteristická bouřlivým rozvojem ošetrovatelských teorií, začíná publikovat své myšlenky i Joyce E. Travelbee (in Hawkins, 1987), která v r. 1966 vydala svou první knihu *Interpersonal Aspects of Nursing* [Mezilidské aspekty ošetrovatelství], věnovanou roli sestry, přesvědčení o zdraví, příjemci ošetrovatelství a ošetrovatelskému nastavení. Joyce E. Travelbee vytvořila vlastní definici ošetrovatelství, v níž ošetrovatelství pojala jako „*mezilidský proces, v němž ošetřující personál – sestra – pomáhá jednotlivci, rodině či komunitě předcházet nebo akceptovat onemocnění nebo utrpení s ním spojené, a pokud je to nutné, pomáhá nalézt smysl nebo důvod tohoto utrpení*“ (Travelbee, 1966, s. 5–6). „Proces“ v ošetrovatelském kontextu chápala jako určitý zážitek nebo

událost či soubor událostí odehrávajících se mezi sestrou a jednotlivcem nebo skupinou jednotlivců, kteří potřebují určitou pomoc nebo asistenci, již jim je sestra schopna poskytnout. Ošetřovatelství Joyce E. Travelbee pojala jako dynamický a plynulý proces v určitém prostoru a čase, který je v neustálém vývoji, a cíl ošetřovatelství je naplněn skrze vytvoření vztahu člověka k člověku.

2.7 Konceptuální model a ošetřovatelská teorie

S rozvojem ošetřovatelských teorií v šedesátých letech 20. století postupně vznikaly ve Spojených státech amerických tzv. další náhledy teoretiček na ošetřovatelství, které v době svého vzniku odpovídaly stávajícím potřebám a hodnotám. V r. 1973 Ošetřovatelská konferenční skupina pro rozvoj [*Nursing Development Conference Group*], založená v r. 1968 v čele s Dorotheou E. Orem, označila různé náhledy sester na ošetřovatelství za „konceptuální modely“ (Fawcett, 2005). Ohlédnutím v čase lze sledovat, že vývoj ošetřovatelských modelů je datován do počátku ošetřovatelství chápaném jako profese. Naše prvotní představitelky inspirovaly vize, které vedly k současné diskusi teoretického základu pro praxi, vzdělání a výzkumu. Jak již bylo uvedeno, jako první se pokusila intuitivně zformulovat definici ošetřovatelství Florence Nightingale, jejíž ideje však nebyly zpracovány jako konceptuální model.

Z historického hlediska se rok 1968 stal ve Spojených státech amerických mezníkem ve vývoji ošetřovatelské teorie a tvorby konceptuálních modelů. V tomto roce Dorothy E. Johnson představila svůj vzorový konceptuální model pro ošetřovatelskou praxi. Model Callisty L. Roy byl prvně využit v bakalářském studijním plánu. O dva roky později (v r. 1970) vydala Martha E. Rogers pojednání o teoretickém základu ošetřovatelství. Historické a současné dílo v evoluční cestě teorií a konceptuálních modelů představily Martha E. Rogers (r. 1970), Imogene M. King (r. 1971), Callista L. Roy (r. 1974), Betty M. Neuman (r. 1971) a Dorothea E. Orem (r. 1971), stejně jako Hildegard E. Peplau, Myra E. Levine a Dorothy E. Johnson. Každá z těchto teoretiček ošetřovatelství po jedné, dvou nebo třech dekadách pokračovala v utváření, změnách a přehodnocení svého díla a každá se přesunula z časného stadia vývoje teorie ke konceptuálnímu modelu využívanému v praxi, k výzkumu a vzdělávání a byla podrobena kritice učenců a odborníků (in Hawkins, 1987).

Díky činnosti teoretiček ošetřovatelství bylo postupně kultivováno pojetí ošetřovatelství jako věda, byl kladen mimořádný důraz na vzdělávání v ošetřovatelství a na filozofii moderního ošetřovatelství, na zkoumání předmětu oboru ošetřovatelství a na rozpracování jeho teoretické struktury (Kutnohorská, 2010). K tomu přispěly i pokusy o vytvoření a následnou analýzu teorií dle konkrétního rámce. Duffey a Muhlenkamp (1974) představily čtyři rámcové otázky s dalšími podotázkami, které měly být použity při analýze teorie. Prostřednictvím těchto otázek zkoumaly teorie Hildegard E. Peplau a Marthy E. Rogers s cílem poukázat na rozdílnosti v přístupu. Podrobnější rámec pro analýzu a hodnocení teorie, ale i ošetřovatelského modelu byl shledán u Fawcett (2005) v publikaci *Contemporary Nursing Knowledge: Analysis and Evaluation of Nursing Models and Theories* [Současné znalosti ošetřovatelství: analýza a hodnocení ošetřovatelských modelů a teorií].

Intenzivní snahu autorů interpretovat obsah a pojetí již vytvořených konceptuálních ošetřovatelských modelů a teorií lze sledovat v ošetřovatelské literatuře ke konci